

Aanvang van de levenskunst: gelatenheid

~

Midden in de melancholie neemt de levenskunst weer een aanvang zoora de gelatenheid zich verbreedt, waarvan de contouren voor de cultuur van een andere moderne tijd kunnen worden afgeleid uit de geschiedenis van de filosofie. De houding van gelatenheid kan worden teruggevoerd op het epicurische en stoïsche 'vrij zijn van onrust', de *ataraxie*, het vrij zijn van verwarring en opwindings, van lawaai en kabaal, van angst en schrik – een gelatenheid die pas kan ontstaan door de hechte samenhang van de ziel, de 'standvastigheid', om uiteindelijk ook moeilijke situaties 'met een onverschillige ziel' het hoofd te kunnen bieden en 'gelijkmoedigheid' te bereiken. Dat kan betekenen dat je onhartstoeuig bent, niet afhankelijk van hartstochten en hun willekeurige schommeling, maar niet hartstoeueloos: gelijkmoedigheid is het tegendeel van het besluiteloze heen en weer gaan van de ziel. Er kunnen in die ziel wel tegenstrijdigheden naast elkaar bestaan, maar het gaat erom of het mogelijk is de tegenstrijdigheden zo in evenwicht te brengen dat ze bijdragen tot innerlijke gelijkmoedigheid.

In aansluiting bij haar klassieke vorm kan gelatenheid het teken van levenskunst in een andere moderne tijd worden, een waardevolle, onmisbare inzet in het spel van vrijheid en macht. Het in zichzelf rustende, evenwichtige zelf is het eigenlijk vrije subject, want het is zeer wel in staat om zich niet aan de macht van anderen of van onnieme omstandigheden over te leveren, maar 'de grootste macht over zichzelf te hebben' en zichzelf te bezitten, en daarmee bereiken we wat Seneca als 'zielenrust' omschrijft. Met behulp van die toegenomen zelftoe-eigening en autonomie is het mogelijk het tegenwerkende, het kwade, smartelijke en zelfs walgelijke gelaten te aanvaar-

den, maar ook het prettige en lustvolle, namelijk zonder exaltatie en zonder je eraan vast te klampen, zodat het zonder moeite weer kan worden losgelaten. En ten slotte strekt de gelaten aanvaarding zich ook uit tot het veranderlijke en wisselvallige: omdat er nu eenmaal rekening moet worden gehouden met de veranderlijkheid van de dingen – het enige blijvende is de verandering – komt het erop aan dat je ervoor openstaat; maar daarvoor is standvastigheid nodig van de ziel, die zelfs verrassende veranderingen in alle rust tegemoet kan treden. Ook al berust gelatenheid dus op het vrij zijn van onrust, toch gaat ze niet zo ver dat ze zich aan quietisme overgeeft en het onvoorziene uitsluit dat voor onrust en verandering zou kunnen zorgen; ze is veelteer geneigd om *open te staan voor datgene wat niet te voorzien is* en beschikt over mogelijkheden om de meest uiteenlopende gebeurtenissen recht te doen. Ze groeit met de rijkdom aan ervaringen die het subject opdoet in de omgang met zichzelf en de wereld, en dat zowel met betrekking tot innerlijke als tot uiterlijke omstandigheden, zodat het veel kennis opdoet en daarmee weet om te gaan. Het hoeft niet meer per se op de voorgrond te treden, het kan afstand doen en verliezen, omdat het daardoor niet wordt aangetaast; het behoort tot zijn levenskunst om gelaten zijn eigen mistukkingen te verdragen. Zijn autonomie heeft een diepere basis en komt voort uit de coherentie van het zelf, die een vaste kern bevat die niet angstig en jaloers hoeft te worden bewaakt.

Tot de gelatenheid behoort – daardoor is ze verwant aan de ironie – de *blik van buitenaf* op de dingen en omstandigheden, om hun betekenis of betekenisloosheid beter te kunnen zien en erbeheersier op te kunnen reageren. Met die blik bewaart ze afstand tot de directheid van de indrukken, al zijn die nog zo overweldigend, fascinerend of deprimerend. Daar komt geen onverschilligheid of natigheid uit voort, maar een geduldige houding. Met geduld is geen nederigheid bedoeld, geen onderdanige houding, maar lange adem, kunnen wachten tot iets geijpt is, het vermogen om jezelf, anderen en de dingen de tijd te gunnen tot het juiste moment gekomen is en zich vanzelf een gunstige constellatie voordoet, op het toeval te wachten dat het juiste moment oplevert en je voor dat moment beschikbaar te houden, zodat je het kunt aangrijpen en je niet afgijft langs de gladheid van het subject dat hoopt het zonder toeval te kunnen stellen.

Montaigne belichaamt die gelatenheid van de doordachte blik van buitenaf op de dingen van de wereld en zichzelf het beste, namelijk vanuit zijn hoge toren. Hij laat zijn hartstochten, ook zijn eigen ijdelheid, toegeefflijk hun gang gaan, en hij geeft anderen de ruimte om zich op hun eigen manier te ontplooiën. Tot op het punt waarop hij zelf gevaar loopt, staat hij open voor datgene wat onverwacht op hem afkomt. Tegenspoed aanvaardt hij net zo gelaten als meervalers en prettige dingen, en hij schikt zich in de eeuwige schommeling van de dingen, die ervoor zorgt dat niets blijft zoals het was. Hij komt niet in opstand tegen de tegenstrijdigheden waardoor het bestaan wordt bepaald; fundamentele, structurele tegenstrijdigheid lijkt hem veel eerder een 'natuurlijke noodzakelijkheid'. Hij schort zijn oordeel gelaten op, om vooralsnog beide kanten van een conflict in hun recht te laten en een modus vivendi tussen hen mogelijk te maken, die hem belangrijker lijkt dan het vaststellen van de waarheid. Zo staat Montaigne niet zozeer voor een vormgevende als wel voor een *gelaten levenswijze*. Weliswaar is het van belang om je leven zelf in de hand te hebben, maar ook om het weer uit handen te geven, om je door anderen, door de omstandigheden of door 'de natuur' te laten leiden. Montaigne gaat zijn weg met grote gelatenheid en wel met veel langere adem dan zijn opgewonden tijdgenoten, die niet zien 'dat ik een weg ben ingeslagen waarop ik eindeloos en moeiteloos al-maar voort zal gaan'.

Maar niet gelatenheid bleek typerend voor de nieuwe, moderne tijd die aanbrak. Alleen in de ethiek vond ze als ontheemd restant van de klassieke filosofie een toevluchtsoord, na Montaigne bijvoorbeeld nog in Baltasar Gracián's *Kunst van het laten*. Doordat er klassieke tradities in de christelijke cultuur bewaard bleven, heeft de gelatenheid de eeuwen overleefd en trad ze zowel in de stilte van het klooster als in de vervoering van een mysticus als Meester Eckhart aan de dag, maar anders dan bij de klassieke gelatenheid werd er in de christelijke context waarde aan gehecht dat je je geheel van je eigen zelf losmaakte en God in je liet werken, om innerlijke vrede, afzondering van de hele wereld, rust en stilte te vinden. Het ging erom dat je alle aardse dingen liet schieten, je nergens zorgen om maakte, je eigen wil opzij zette en je willoos aan God toevertrouwde. De gelatenheid van de christen berust op vertrouwen op de bijstand van God, en in wezen ontspringt ze niet meer aan het zelf maar is ze te

denken aan Gods genade: onder dat omgekeerde voorteken werd de gelatenheid door de jaren heen overgeleverd. Maar is de indruk verkeerd dat het oosterse, orthodoxe christendom er beter in slaagde haar ook een doorleefde werkelijkheid te laten worden, anders dan de westerse kerken, die achter de façade van gelatenheid en berusting in Gods wil een ongehoord voluntarisme en activisme lieten vrijkomen, die hun stempel hebben gedrukt op de geschiedenis van het avondland?

De rusteloosheid waarmee in de loop van deze geschiedenis het eigen heil werd gezocht, de ijver die aan de dag werd gelegd om reeds op het ondermaanse de voorwaarden te scheppen voor de verlossing in het hiernamaals, de onverzoenlijkheid waarmee andersdenken en ketters werden vervolgd om ze op het rechte pad te brengen: dat alles getuigde niet zozeer van gelatenheid, maar droeg bij tot het ontstaan van de activistische en voluntaristische houding die, na het intreden van de secularisatie als gevolg van de Verlichting, in plaats van het heil in het hiernamaals het heil in deze wereld tot stand trachtte te brengen. In de 18de eeuw breekt het revolutionaire elan baan dat niets meer weten wil van rust en ledigheid, van kalmte en gelatenheid. In de literatuur van de 'Sturm und Drang' wordt de gelatenheid verweten dat ze gevoelloos, onverschillig en zonder enig begrip staat tegenover de aanstormende hartstochten. Wie zich niet voor de uitbarsting van de hartstochten openstelt, is voortaan gedwongen zich te rechtvaardigen; niet gelatenheid, maar *arbeid* wordt het toverwoord van de nieuwe tijd, overigens een arbeid die niet het gelaten werken van het zelf aan zichzelf is, maar het woedend-optimistische omploegen van de wereld met wetenschappelijk-technische middelen, een door niets getemde onderwerping van de uitwendige natuur, die zonder weerstand te bieden louter materiaal voor de arbeid wordt, om uiteindelijk de beste van alle werelden te scheppen en die niet pas in het hiernamaals te verwachten.

Het is Nietzsche die, niet zonder pathos, aan gene zijde van de heersende waardeoordelen van de moderne tijd een *troise gelatenheid* verdedigt en op de blik van buitenaf wijst als element van de gelatenheid, om de fixaties van zijn tijd, de oppervlakkige, zelfverzekerde waardeoordelen en traditionele vooroordelen te overwinnen en de grootst mogelijke afstand daartoe te bewaren: 'Met een ontzaglijke en troise gelatenheid leven; altijd aan gene zijde van -'. Nietz-

schies gelatenheid, die weliswaar vaak genoeg door de houding van zijn eigen filosoferen wordt gelogenstraft, berust op de klassieke filosofie, om door het werk aan zichzelf eindelijk de zelfbeheersing te verkrijgen die een gelaten omgang met affecten en perspectieven en een berekenend gebruik daarvan mogelijk maakt: hij wil ze 'naar willekeur hebben en niet hebben' en 'zowel hun domheid als hun vuur weten te benutten'.

In de 20ste eeuw waagt Heidegger zich aan de definitieve adeling en hernieuwing van de gelatenheid – ongetwijfeld een reactie op de stormachtige ontwikkeling van de industriële en technische moderne tijd, die een tegenwicht nodig leek te hebben. Heidegger spreekt eerst over de *beheersing*, waaruit vervolgens het begrip 'gelatenheid' voortvloeit, en hij verstaat daar niet zozeer een persoonlijke toestand onder, als wel een ondervraging van het hele historische menszijn; principieel anders denken moet van de beheersing de 'stijl van het toekomstige menszijn' maken. Hij gelooft niet dat het zelf ook uit zichzelf gelatenheid kan verwerven, het moet zich veeleer met de uitgestrektheid, de 'omgeving' inlaten; pas het ervaren daarvan brengt gelatenheid tweeweg. Gelatenheid ontstaat overal waar we leren 'wachten', zonder iets bepaalds te verwachten; wachten is 'gewoon rust' en maakt het mogelijk om open te denken, dit in tegenstelling tot je iets bepaalds voorstellen. Als vanzelf komt Heidegger daarmee opmerkelijk dicht in de buurt van de wijsheidsleraren uit het Verre Oosten en hun manier om gelatenheid te oefenen, bijvoorbeeld in de *Za-Zen*.

Heidegger concipieert de gelatenheid inderdaad uitdrukkelijk als een antwoord op de uitdagingen van de technische moderne tijd, en het antwoord is niet datgene wat hem ten onrechte wordt toegeschreven: het is geen nee tegen de technische wereld, er is veeleer sprake van een 'gelijktijdig ja en nee': 'Onze verhouding tot de technische wereld wordt wonderbaarlijk eenvoudig en rustig. We laten de technische voorwerpen in onze wereld van alledag binnen en laten ze tegelijk buiten, dat wil zeggen we laten ze rusten als dingen die niets absoluuts zijn.' In tegenstelling tot het activisme en voluntarisme van de moderne wereld, tot de hysterie van het technische doen, ontstaat daarmee de nieuwe mogelijkheid om te laten, wat Heidegger *gelatenheid tegenover de dingen* noemt. Het gaat erom een vrije verhouding tot de techniek tot stand te brengen, een verhouding die

het mogelijk moet maken de techniek te gebruiken maar ook van dat gebruik te kunnen afzien, en voorts de vraag naar de zin van de techniek onbeantwoord te laten en je niet domweg over te geven aan geloof in de techniek. Die verschillende aspecten van gelatenheid, aldus Heidegger, 'geven ons de mogelijkheid om op een heel andere manier in de wereld te vertoeven. Ze beloven ons een nieuwe bodem waarop we in de technische wereld kunnen staan en kunnen standhouden zonder erdoor in gevaar te worden gebracht.'

Dat kan misschien naïef worden genoemd, maar in elk geval komt hierbij het idee van een relativering van het moderne activisme en voluntarisme tot uitdrukking. Hier overheerst niet meer de houding van het tot elke prijs 'tot stand brengen', van het 'voor elkaar krijgen' zonder op de context te letten. De gelatenheid kan de dingen weer laten rusten in plaats van in te grijpen; als tegenprestatie offreert ze een vrijheid die voortkomt uit het gereduceerde levenstempo en de verminderde tijdsdruk, en die het subject de kans biedt om weer tot bezinning te komen. *De ander en het andere* de ruimte geven is de bijdrage van de gelatenheid aan de ruimte-tijdcultuur van een andere moderne tijd. Niet aan het eigene vasthouden, niet tot elke prijs je eigen zin willen doordrijven, maar tijd hebben voor anderen en iets anders, een zintuig hebben voor alles wat anders zou kunnen zijn en de ontplooiing van anderen en het andere niet in de weg staan: als ze zo wordt opgevat, kan gelatenheid leiden tot een veranderde verhouding van het zelf tot zichzelf, tot anderen en tot de wereld, en een basiselement worden van een ecologische levenskunst. Verre van zich tot een naïeve oppositie tegen de technische wereld te beperken, vloeit die nieuwe gelatenheid voort uit de ervaring van de omgang met de techniek zelf, en wel juist op het meest geavanceerde punt van de technische ontwikkeling; ze draagt bij tot een nieuwe 'techniek van het leven', waarvoor de filosofie van de levenskunst de grondslag legt.